

Zamyslenie nad futurologickým modelom Alvina Tofflera

Vysvetlenie koncepcie civilizačných zmien

Jeden z najslávnejších amerických futuroológov A. Toffler nie je vzdelaním akademik (preto ho niektorí v konzervatívnych vedeckých kruhoch dodnes prijímajú s dešpektom), pôvodným povoláním bol novinár (odtiaľ jeho strhujúci živý štýl) a založil nezávislý Inštitút pre alternatívnu budúcnosť v New Yorku. Na jeho prognózach je zaujímavé to, že vychádzajú a po tridsiatich rokoch možno konštatovať, že spoluformujú budúcnosť sveta. Vzťahuje sa to predovšetkým na reprezentatívnu trilógiu, vychádzajúcu s odstupom desiatich rokov: Šok z budúcnosti¹, Tretia vlna², Posun moci³. Sám autor ju charakterizoval nasledovne: V *Šoku z budúcnosti* nazeráme na proces zmeny, t.j. ako zmena vplýva na ľudí a organizácie. V *Tretej vlne* sme sa sústredili na smer zmeny, resp. kam nás vedú súčasné zmeny. V *Posune moci* sa zaoberáme kontrolou zmien, ktoré ešte len nastanú a tým, kto a ako ich bude formovať.

Šok z budúcnosti znamená, že úsilie vyrovnat' sa s príliš veľa zmenami v príliš krátkom čase vyvoláva dezorientáciu a stres bez ohľadu na to, či sú zmeny vnímané ako dobré alebo zlé. Zrýchlenie dejín resp. *zhustovanie času* u jednotlivcov, organizácií i celých národov vedie k zrúteniu ich schopnosti prijímať inteligentné prispôsobivé rozhodnutia. Tretia vlna označuje začiatok novej civilizácie — informatizovanej spoločnosti od polovice päťdesiatych rokov, ktorá vystriedala civilizáciu *dymiacich komínov* druhej vlny (u nás sa používa termín „priemyselná revolúcia“). Ako prvú vlnu transformujúcej zmeny v ľudských dejinách označil Toffler poľnohospodársku revolúciu pred desať tisíc rokmi. V *Posune moci* (v angličtine jednoslovný termín) ide o novú teóriu sociálnej moci, založenú na zásadnej zmenenej úlohe znalosti

¹ A. Toffler: *Future Shock*. Random House New York 1970.

² A. Toffler: *The Third Wave*. Bantam Books New York 1990.

³ A. Toffler: *Powershift. Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the Edge of the 21st Century*. Bantam Books New York 1990.

(knowledge) vo vzťahu k minulým dominantným zdrojom moci (bohatstvo a násilie). Toffler si uvedomuje, že v rámci západnej kultúry sa moc považuje za vec kvantity.

Nepochybne niektorí majú menej moci než druhí, ale tento prístup ignoruje, že najdôležitejšou je kvalita moci. Účinnosť násilia je evidentná: aj vláda sa opiera o moc zákona, vojakov a políciu, aby presadila svoju vôľu. Lenže násilie zvyšuje riziko pre všetkých a vyvoláva odpor. Hlavnou nevýhodou je nepružnosť násilia, dá sa využiť iba na potrestanie, je to moc nízkej kvality. Bohatstvo je oveľa lepším nástrojom moci, lebo môže ponúknuť aj odmenu, je pružnejšie než sila a predstavuje moc strednej kvality. Najkvalitnejšia moc vzniká využívaním znalostí. Nejde len o schopnosť usmerňovania, aby druhí konali tak, ako ja chcem, hoci sami by uprednostnili niečo iné. Znalosti znamenajú výkonnosť, použitie čo najmenšieho zdroja moci na dosiahnutie cieľa. Spomedzi uvedených troch prostriedkov sociálnej kontroly sú znalosti najúčinnejšie, dajú sa použiť, aby sme potrestali, odmenili, presvedčili a dokonca premenili nepriateľa na spojenca. Navyše, znalosti znásobujú bohatstvo a silu, pričom maximálna moc sa dosahuje šikovnou kombináciou všetkých troch zdrojov moci. Praktické uplatnenie násilia a bohatstva má svoje hranice: silou môžeme zničiť to, čo chceme brániť a všetko sa nedá kúpiť. Znalosti môžu používať viacerí súčasne, v procese ich aplikácie vznikajú ďalšie znalosti a nikdy sa nespotrebnujú. Zásadný rozdiel pri vstupe do informačnej éry však spočíva v tom, že sila a bohatstvo boli vlastníctvom mocných a bohatých. Znalosti majú zásadne revolučný charakter, lebo ich môžu rovnako používať slabí a chudobní, je teda najdemokratickejším zdrojom moci, v dôsledku čoho sa proletariát mení na *kognitariát*. Tým sa znalosti stávajú trvalou hrozbou pre mocných, dokonca aj vtedy, keď sa práve prostredníctvom nich snažia zvyšovať svoju moc, veď každý nositeľ moci chce kontrolovať distribúciu znalostí vo svojej sfére vplyvu. V najvyspelejších krajinách sa bez ohľadu na nerovnosti v príjmoch a bohatstve bude bojovať o moc v oblasti prístupu k znalostiam. Ak nepochopíme, ako a ku komu plynú znalosti, nemôžeme sa brániť proti zneužitiu moci, ani sa snažiť vytvoriť lepšiu a demokratickejšiu spoločnosť. Dodajme ešte, že už v *Tretej vlně* Toffler

varoval politické a ekonomické elity, že tí, ktorí sa nedokážu prispôbiť, budú rovnako zmätení zo svojho postavenia ako elity prvej vlny po nástupe priemyselnej revolúcie.

Šok z budúcnosti bol vydaný v českom preklade, hoci s oneskorením (1993); len tak mimochodom, autor sa chváli tým, že išlo o prvú knihu pre intelektuálov, čo dosiahla masové náklady. *Tretia vlna* kolovala medzi intelektuálmi v podobe neautorizovaného prekladu vtedajšieho ÚML ÚV KSS v období prestavby. Naším nomenklatúrnym kádrom nepomohla, avšak v Číne (čo potvrdili čínski futurológovia na svetovom kongrese v Turku) sa stala ich povinným čítaním a poskytla návod na proces modernizácie. Ja som mal možnosť študovať túto výnimočnú knihu v origináli počas vedeckej stáže na Moskovskej štátnej univerzite; nepochybne patrí k tým, ktoré spôsobujú u recipienta zmeny v štýle myslenia. Vtedy sa mi však Tofflerom opisovaná budúcnosť videla veľmi vzdialená, napríklad — keďže išlo o prvú knihu na svete napísanú na počítači — som si vôbec nevedel predstaviť, že takto budem pracovať sám už o desať rokov...

A. Toffler a marxizmus

Nie je bez zaujímavosti, že aj Toffler ako dvadsaťročný novinár bol marxistom. Vtedy sa mu Marxova teória zdala ako dokonalá stavba (Bachova fúga), neskôr ju však považoval za zastaralú a chybnú. Po Marxovi však nebolo možné uvažovať o technike rovnako ako predtým, ignorovať existenciu tried, nazerať na dejiny ako na nepretržitú kontinuitu, pristupovať k politike a k ekonomike ako k oddeleným kategóriám — jedným slovom, ignorovať Marxa v dnešnom svete by bolo negramotné, hoci Marx bol teoretikom Druhej vlny a jej predpokladov. Toffler sám o sebe tvrdí, že je sociálnym kritikom a nie prognostikom. Podobne ako mnohé stroje éry dymiacich komínov aj naše intelektuálne nástroje sú zrelé do múzea: napríklad intuitívne modely reality A.Smitha, S.Freuda a K.Marxa. Marxova teória je podľa Tofflera *jednodimenzionálna* podobne ako Freudov sexuálny konflikt a pod. Nakoľko existuje viac relevantných modelov, spoločnosť treba rozdeliť na viac subsystémov, pričom každý má svojju os konfliktu: každá civilizácia má energetický,

výrobný a rozdeľovací systém (technosféra), ďalej má sociosféru inštitúcií, infosféru komunikácie, biosféru, sféru moci a psychosféru subjektivity. Ekonomika neovplyvňuje spoločnosť mechanicky, ale len modifikovane cez jednotlivé sféry, nad ktorými sa rozvíja superideológia a tzv. *kultúrna pokrývka* (základný spôsob života civilizácie pod vplyvom jej superideológie). Každá civilizácia sa teda vyznačuje určitými definovateľnými princípmi, prostredníctvom nich operuje, tieto sú súčasťou jej kultúry. Pre civilizáciu druhej vlny sformuloval Toffler šesť známych princípov — štandardizácia, synchronizácia, špecializácia, centralizácia, koncentrácia, maximalizácia.

Metafora *vlny zmien* nereprezentuje dejiny ako štádiá, lež vyjadruje vlny spojených navzájom sa podporujúcich zmien, pričom sa nevyskytuje iba jedna vlna zmien; vlny si navzájom konkurujú a v spoločnosti sa miešajú (v synergetike tomu zodpovedá balík zmien v podobe dlhej vlny t.j. solitón). Termín „kultúra“ vo filozofickom zmysle používa Toffler podľa E. Cassirera, ide o symbolizujúce aktivity človeka. Nový systém tvorby bohatstva úplne závisí od bezprostrednej komunikácie a rozširovania dát, ideí, symbolov a symbolizmu. Tak vzniká *supersymbolická ekonomika*, revolučne nový spôsob výroby. Zrážka medzi silami, ktoré podporujú nový systém a obrancami systému dymiacich komínov predstavuje dnes rozhodujúci ekonomický konflikt, ktorý z hľadiska historického významu presahuje konflikt medzi kapitalizmom a komunizmom, resp. medzi USA, Európou a Japonskom. Boj o súkromné vlastníctvo medzi socialistami a obrancami kapitalizmu prestáva byť aktuálny, lebo najdôležitejšia supersymbolická forma majetku je nehmotnej povahy a nevyčerpatelná. A. Toffler vychádza z napredovania vysokých technológií, uvažuje o elektronickej infraštruktúre budúceho hospodárstva. Jeho koncepciu možno zaradiť medzi optimistické a teda mierne technokratické. Napríklad o hnutí zelených uvažuje iba v rámci európskeho príspevku do formovania globálnej politiky. Budúcnosť od nás zrejme očakáva zásadnú zmenu myslenia, ctenia a hodnôt (*bod obratu* F. Capru) ...

Západná veda po tri storočia líčila svet ako gigantické hodiny alebo stroj, v ktorom známe príčiny vyvolávajú predvídateľné účinky. Ide o deterministický, úplne usporiadaný svet, čo keď sa raz dá do pohybu, má naprogra-

mované všetky následné kroky. Ak by uvedený opis skutočného sveta bol presný, boli by sme všetci bezmocní. Ved' ak východiskové podmienky každého procesu určujú jeho výsledok, ľudský zásah ho nemôže zmeniť. Svet, podobný stroju, uvedený do pohybu prvým hýbateľom, či už božského alebo iného pôvodu, je svetom bezmocných, vyskytuje sa v ňom len ilúzia moci.

Moc závisí od trhlín v kauzálnom reťazci, od udalostí, ktoré nie sú dopredu naprogramované. Inými slovami, moc závisí od náhody vo svete a ľudskom konaní. Lenže moc nemôže operovať ani v úplne náhodnom svete. Keby udalosti a správanie boli naozaj náhodné, boli by sme rovnako bezmocní pri uplatňovaní svojej vôle. Bez určitej zotrvačnosti, pravidelnosti a predvídateľnosti by nám život nanútil nekonečnú sériu náhodnej voľby s náhodnými dôsledkami a stali by sme sa bezmocnými väzňami št'asteny.

Moc predpokladá svet, v ktorom sú náhoda a nevyhnutnosť, chaos a poriadok navzájom späté. Moc sa však spája s biológiou jednotlivca ako s úlohou vlády, presnejšie štátu. Každý jednotlivec pociťuje neskrotnú, biologicky podmienenú túžbu po minime poriadku v každodennom živote spolu so žiadostivosťou po novotách. Potreba poriadku je najdôležitejším ospravedlnením pre existenciu vlády. Od čias *Spoločenskej zmluvy* J. J. Rousseaua a po odstránení božského práva kráľov je hlavnou úlohou štátu zabezpečovať poriadok. Problém je v tom, koľko poriadku treba a v tom, či sa poriadok mení, keď si spoločnosť osvojí iný spôsob tvorby bohatstva. Keď štát železnou rukou kontroluje každodenný život, umlčí aj najmiernejšiu kritiku, udržiava občanov v strachu, cenzuruje správy, zatvára divadlá a odoberá pasy, komu tým slúži? Občanovi, ktorý si želá minimum poriadku alebo sebe samému? Kedy poriadok zabezpečuje potrebnú stabilitu pre hospodárstvo a kedy potláča žiadúci vývoj?

Podľa analógie s Marxom existujú dva druhy poriadku. Ide o sociálne nevyhnutný poriadok a nadbytočný poriadok. Nadbytočný poriadok je taký nadmerný poriadok, ktorý neslúži na prospech spoločnosti, ale výlučne na prospech tých, ktorí kontrolujú štát. Nadbytočný poriadok je antitézou prospešného alebo sociálne nevyhnutného poriadku. Taký štát v dnešnom vzájomne prepojenom svete stratil morálnu legitimitu a morálne legitímne

štáty by ho mali sancionovať. Príčinou, prečo sa v globálnom meradle stále menej toleruje nadbytočný poriadok, je nová revolučná zmena v systéme tvorby bohatstva. Došlo totiž k zmene na úrovni sociálne nevyhnutného poriadku. Krajiny, ktoré sa rozhodli pre prechod do vyspelej supersymbolickej ekonomiky, si vyžadujú viac horizontálnej sebaregulácie a menej kontroly zhora nadol. Ide o to, že totalitná kontrola potláča napredovanie hospodárstva. Kríza v bývalom Sovietskom zväze dokazuje, že štát, ktorý sa pokúšal nadmerne kontrolovať obyvateľstvo a ekonomiku, nevyhnutne zničí ten poriadok, o ktorý usiluje. Najviac môže dosiahnuť štát s „jemným dotykom“ a postupne v tomto procese zvyšovať vlastnú moc. Je to zlá správa pre stúpencov totalitarizmu, ale A. Toffler nevidí dôvod pre bezbrehý optimizmus. V závere knihy zdôrazňuje, že nie je utopista a je si vedomý, že používanie násilia ako zdroja moci skoro nezanikne. Aj napriek tomu sme svedkami jednej z najdôležitejších zmien v dejinách moci, kedy narastá dôslednosť znalosti ako moci najvyššej kvality.

Posun moci

V najnovšej knihe *Powershift* (1991) ide o kontrolu zmien, ktoré ešte len prídu. Posun moci znamená, že znalosti (*knowledge*) sa stali rozhodujúcim zdrojom moci a úmerne sa znižuje úloha tradičných zdrojov — násilia a kapitálu. Znalosti a komunikačné systémy nie sú mocensky neutrálne. Každý fakt, s ktorým v živote operujeme, je odvodený od iných faktov alebo predpokladov, ktoré formovala nejaká mocenská štruktúra, navyše každý fakt nejako prispieva k budúcemu rozdeleniu moci. Podľa Tofflera falošné fakty a lži, tak isto ako pravdivé fakty, vedecké zákony a akceptované náboženské pravdy, sú strelivom v mocenskej hre a preto sú aj formou znalostí. Termíny „znak“, „symbol“, „informácia“ nepoužívame len v technickom – kybernetickom zmysle, „znalosti“ obsahujú informácie, údaje, predstavy, postoje, hodnoty a iné symbolické produkty spoločnosti bez ohľadu na to, či sú pravdivé, blízke pravde alebo falošné. Ide o to, že všetko sa používa na manipuláciu zo strany tých, čo majú alebo usilujú o moc,

samozrejme vrátane informačných médií, ktoré modifikujú obsah správ, keď nimi prechádzajú. „Žijeme v novém svete globálnej vesnice“, napísal Marshall McLuhan už v roku 1964.⁴

Od komunikácií a šírenia dát, symbolov a symbolizmu závisí nový systém tvorby bohatstva — *supersymbolická ekonomika*. Jej vznik má dramatické dôsledky pre nové rozdelenie moci, je transformáciou a nie dezindustrializáciou alebo ekonomickým úpadkom. Supersymbolická ekonomika znamená nový systém výroby, dokonca revolučne nový, koniec masovej unifikovanej produkcie, koniec monolitických korporácií, premena národného štátu na operácie na globálnej a lokálnej úrovni, premena proletariátu na kognitariát. Kolízia medzi silami nového systému bohatstva a obrancami starého systému dymiacich komínov predstavuje rozhodujúci ekonomický konflikt súčasnosti. Znalosti sú väčšou hrozbou pre finančnú moc než organizácie kapitálu alebo anti-kapitalistické politické strany. Kognitariát tvoria pracovníci, ktorí vzhľadom na svoje jedinečné znalosti a permanentnú adaptabilitu nie sú ľahko nahraditeľní (proletariát bol masou, v ktorej každý mohol zastať ľubovoľné miesto). Materializmus bol podľa Tofflera ideológiou masovej výroby a vtedy mohol mať zmysel. Naproti tomu dnes je reakčný a slabomyselný, lebo znalosti a nie lacná práca, symboly a nie suroviny rozhodujú a pridávajú výrobku na hodnotu.

Informačné médiá sú navzájom prepojené do globálneho systému, ktorého moc nad celou planétou nesmierne narastá. Budúca elektronická infraštruktúra bude mať 6 základných črt: (1) vzájomná aktívna väzba – televízor spojený s počítačom, kedy hráč alebo divák komunikuje; (2) mobilita – autotelefón, prenosné video s počítačom, telefón v náramkových hodinkách; (3) konvertibilita čiže priamy prenos informácie z jedného média na iné, napríklad ústneho slova na tlačené; (4) vzájomná prepojitelnosť dodávateľov tovarov a služieb štandardne po celom svete; (5) všadeprítomnosť, t.j. dostupnosť nielen pre bohatých, ale aj pre chudobných (systém funguje lepšie, keď má viac účastníkov); (6) globalizácia – globálny tok znalostí a financií prekračujúci štátne hranice.

⁴ Jak rozumět mediím, Praha 1991, s. 95.

Neurónové siete, ktoré sa budú učiť z vlastnej minulej skúsenosti, vytvoria nový druh inteligencie. Nezmení sa len obchod, ale aj kultúra, pretože tieto siete prekonajú pyramídy a stredoveké katedrály zázrakom vynaloženej práce a intelektu. Rozhodujúcu ekonomickú a politickú moc získa tá skupina priemyslu, ktorá dokáže kontrolovať tok informácií od zákazníka k výrobcovi. Výsledok závisí viac od intelektu ako od kapitálu, ale bude sa strácať špecificky ľudské rozhodovanie. Ľudia budú čoraz viac závislí od naprogramovaných udalostí, ktorým málokto rozumie. Jedna z aktuálnych správ Rímskeho klubu však zavádza termín *rezolutika* ako analýza a štúdium riešení za účelom povzbudzovania spoločenskej a ľudskej inovácie, založenej na etickom prístupe a všeludských hodnotách. Má tri základné faktory, ktoré umožňujú ľuďom prekonať prechodné stavy pasivity — nové stránky výchovného procesu, podiel vedy a rozvoja techniky, úloha hromadných oznamovacích prostriedkov.⁵

Svojho času sa vlastníci stali závislými od znalostí managerov, dnes sa manageri stávajú závislými od znalostí svojich zamestnancov. Tí, čo pokorne dodržiavajú pravidlá a dôsledne sa riadia len inštrukciami, prestávajú byť dobrými pracovníkmi. V dnešnom meniacom sa prostredí treba často meniť pravidlá a pracovníkov treba posmelovať, aby navrhovali potrebné zmeny. Ak sa pracovník podieľal na zavádzaní pravidiel, dokáže ich aj oveľa inteligentnejšie aplikovať.

Ak uvedieme robotníkov do procesu vytvárania pravidiel, znamená to, že sa podieľajú na moci, ktorá predtým patrila výlučne ich vedúcim. Uvedený posun moci nedokáže každý manager ľahko prijať. Demokracia na pracovisku rovnako ako politická demokracia nefunguje, ak je obyvateľstvo nevzdelané. Čím je však vzdelanejšie, tým viac demokracie si vyžaduje. Tým, že sa šíri vyspelá technika, nekvalifikovaní a nevzdelaní robotníci strácajú svoje pracovné miesta. Vzdelanejšie skupiny robotníkov nemožno riadiť tradičnými autoritárnymi metódami, ktoré nepripúšťajú otázky. Pre éru dymiacich komínov bolo charakteristické, že robotníci na pásových linkách sa cítili byť bezmocní vo vzťahu k „bielym košeliam“, počas pracovnej smeny sa

⁵ A.King-B.Schneider: První globální revoluce. Bratislava 1991, s. 121–172.

vlastne cítili ako občania totalitárneho štátu. Nutnosť inovácie podporuje autonómiu pracovníkov, napríklad inteligentný omyl sa musí tolerovať. Najprv treba prediskutovať množstvo chybných myšlienok, aby sme sa dopracovali k jednej dobrej, čo predpokladá zbaviť sa strachu. Strach pred zosmiešnením, potrestaním alebo stratou miesta ničí inováciu, cez nezdar vedie cesta k úspechu.

Pravda v konflikte s mocou, politika budúcnosti

Počítačová revolúcia (masové nasadenie osobných počítačov v USA od konca sedemdesiatych rokov) umožňuje modelovať a tým aj lepšie pochopiť rozličné sociálne otázky, počnúc nezamestnanosťou cez zvyšovanie nákladov na zdravotníctvo až po ohrozovanie životného prostredia, čo nebolo v minulosti možné. Všade, kde začne fungovať nový spôsob tvorby bohatstva, vlády sa rovnako ako podnikatelia nezaobídu bez počítačov. Vlády boli menej demokratické pred nástupom počítačov a vyspelej informačnej technológie než po jej zavedení. Lenže v politike nejde o pravdu, ale o moc. Rozhodnutia sa nezakladajú na objektívnych nálezoch či na hlbšom pochopení, ale na konflikte síl, pričom každá sleduje vlastný egoizmus. Počítače nemôžu zrušiť tento potrebný a užitočný boj o moc, ale povyšujú ho na vyššiu úroveň. Politickí vodcovia a starší byrokrati podceňujú mieru svojej závislosti od počítačov a to, ako sú zraniteľní vo vzťahu k ľuďom, ktorí dokážu s počítačmi manipulovať v mene mocenských cieľov. Ved' ťažko nájdeme politické rozhodnutie, či by sa týkalo vojnových plánov alebo daňovej politiky, ktoré by sa nezakladalo na faktoch a tieto *fakty* by neboli nejakým spôsobom manipulované odborníkmi na počítače. V každom okamihu informačného procesu, od vytvorenia bázy dát cez spôsob klasifikácie informácie v nej, ďalej cez software pre analýzu dát, informácia je stále vystavená nebadateľnej a často neviditeľnej manipulácii, že štandardná politická informačná taktika sa stáva tajomstvom. Keď k tomu priradíme konvenčné informačné hry v rámci propagandy, dospejeme podľa A.Tofflera k jedinému možnému záveru: politické znalosti sa dostanú k osobe, ktorá rozhoduje, až keď prejdú bludiskom krivých zrkadiel. V budúcnosti samé zrkadlá budú odrážať iba ďalšie zrkadlá.

Dvaja počítačovní odborníci z univerzity v Princetone dospeli k uzáveru, že zavedenie sčítania hlasov prostredníctvom počítačov počas ostatných dvoch desaťročí vytvorilo priestor pre volebné podvody a omyly v predtým nemysliteľnom rozsahu. Predstavme si, čiste špekulatívne, čo by sa mohlo stať, ak počítač bol fixovaný technikmi, programátormi alebo systémovými analytikmi, pracujúcimi pre nadnárodnú spoločnosť, ktorá chce určitého senátora odstrániť z úradu. Predstavme si ďalej, že elektronická volebná urna je pod nepriamou tajnou kontrolou, nie strany alebo korporácie, lež zahraničnej mocnosti. Voľby môžu byť zmanipulované prirátaním alebo odrátaním malého nenápadného počtu hlasov z každého volebného obvodu tak, že sa to nikto nikdy nedozvie. Toffler ironicky dodáva: kandidát, namietaj! Samozrejme, že zraniteľné sú nielen výsledky volieb, ani sa nejedná iba o software a to, čo sa deje v počítači, ale riziko predstavuje celý spôsob, ako sa dáta a znalosti generujú, ako sa využívajú alebo zneužívajú.

Nie náhodou vo svojej najnovšej populárnej monografii menšieho rozsahu Toffler oslovil práve politikov, konkrétne hľadá osobnosti, schopné vytvoriť alternatívnu „stranu Tretej vlny“ (oslovil najmä medzitým odstúpivšieho predsedu Snemovne reprezentantov, profesora histórie N. Gingricha).⁶ Táto kniha bola písaná pre amerických politikov, hlavne poslancov a obsahuje niektoré časti z *Tretej vlny*. Budúcnosť by nemala byť majetkom žiadnej strany, ale autorovi ide o jasné rozlíšenie medzi tými, ktorí chcú zachovať alebo obnoviť nefunkčnú minulosť a tými, ktorí sú pripravený na prechod k informatizovanej spoločnosti. Rozhodujúcou politickou otázkou nie je to, kto kontroluje zvyšky priemyselnej spoločnosti, ale to, kto formuje novú civilizáciu. Ide o *superzápas* zajtrajška. Toffler upozorňuje, že výsledné zrážky, odrážajúce prenikavo rozdielne potreby dvoch radikálne odlišných civilizácií, môžu vyvolať jedno z najhorších krviprelievaní nasledujúcich rokov. Hoci politická lobby Druhej vlny sa dosiaľ drží pri moci, v globálnej konkurencii zvíťazia krajiny, čo dokážu dokončiť svoju transformáciu v duchu Tretej vlny s čo najmenšou mierou vlastnej dezorganizácie a rozvratu.

⁶ A. Toffler - H. Tofflerová: Utváranie novej civilizácie. Politika Tretej vlny. Open Windows Bratislava 1996.

Výroba v supersymbolickej ekonomike predstavuje oveľa viac celostnejší proces než v hospodárstve s nízkou úrovňou vzdelanosti. Zásadná zmena, že zdrojom novej hodnoty sú znalosti, rozvracia predpoklady voľného trhu, ako aj marxizmu a materializmu, podľa Tofflera spoločného základu oboch, v dôsledku čoho vzniká radikálne nový systém tvorby bohatstva. Ak majú voľný trh a demokracia prežiť veľké a búrlivé zvraty, politika sa musí stáť anticipatívnou a preventívnou. Toffler načrtnol základné východiská politického programu Tretej vlny a odporúča spustiť mohutný proces sociálneho učenia v podobe experimentu *anticipatívnej demokracie*: rozhranie predstavuje volanie po autoritárskom vodcovstve alebo demokratická rekonštrukcia. O súčasnom systéme politických strán písal už v *Tretej vlne* ako o „politickom mauzóleu“ a navrhuje *polopriamu* (semidirect) demokraciu ako kombináciu priamej a reprezentatívnej demokracie. Sily Tretej vlny v USA podľa neho musia ešte len nájsť svojho hovorcu, pričom politická strana, ktorá im ho dá, bude v budúcnosti dominovať.

O politike budúcnosti vo svojej vlasti hovoril Toffler v interview pre renomovaný časopis *Wired* v júli 1996. Napríklad na otázku, či medzi charakteristiky Tretej vlny patrí, že už neexistujú občania, iba zákazníci, odpovedal: áno, občania si kupujú služby vlády, lenže v sociálnej existencii ide o oveľa viac, než iba o jednoduché zmluvné vzťahy medzi zákazníkmi a dodávateľmi. Ide o príliš úzky model, či sa nám to páči alebo nie, svet náboženstva a citov sa nedá redukovať na zmluvné vzťahy. Volebnú kampaň ako bitku medzi dvoma stranami nepovažuje za irelevantnú, lebo strany kontrolujú značné rozpočty. Reálnu politiku v USA nereflektuje rozdelenie hlasov medzi republikánov a demokratov, ale skôr „žiadne“ hlasy zvyšku obyvateľstva a verejné dištancovanie sa obyvateľstva od systému ako takého, tento postoj rýchlo a nebezpečne narastá. Predpokladá teda možnosť kolapsu? Podľa Tofflera by sa Američania mali poučiť z toho, čo sa stalo Sovietskym zväzom. Dovedli do dokonalosti byrokratický model Druhej vlny, pričom sme boli svedkami, akým krehkým sa systém stal. V USA sme na tom neporovnateľne lepšie, lebo sme voľnejšie organizovaní, viac decentralizovaní, viac demokratickí. Je však presvedčený, že Američania nie sú imúnni vo vzťahu k zrúteniu, aké

tam nastalo, ba dokonca ako nočnú moru si možno predstaviť americké Česko, resp. americký ekvivalent sekty, očakávajúcej koniec sveta. Zmluva s Amerikou N. Gingricha nebola ešte dokumentom Tretej vlny, ale pokusom o pohyb smerom k *devolúcii* (decentralizácii v zmysle postúpenia právomocí). Devolúcia ako anarchia a kolaps? Toffler má na mysli pokojný presun moci alebo pokojnú redistribúciu rozhodovania z centra na nižšie úrovne. Dovolím si vlastný komentár: prestavba na americký spôsob. A ako bude vyzerat' demokracia v *kyberpriestore*? V súčasnosti máme masovú demokraciu, ktorá je politickým výrazom masovej výroby, masovej distribúcie, masovej spotreby, masovej výchovy, masových médií, masovej zábavy atď. Lenže spoločnosť sa postupne demasifikuje, stáva sa heterogénnejšou a preto je stále ťažšie a ťažšie získať v nejakej kauze väčšinu. A ak ju získate, ide skôr o artefakt hlasovacieho systému než o vyjadrenie skutočnej vôle obyvateľstva. V *ère diverzity*, ktorú vyvolala počítačová revolúcia, nastali podľa jeho názoru vážne ťažkosti v rámci masovej demokracie.

Vojna a antivojna

Spôsob, akým produkuje vojnu, odráža spôsob, akým tvoríme bohatstvo, resp. aj úsilie o mier, pokiaľ uplatňujeme prostriedky druhej vlny, nebude úspešné, lebo spôsob antivojny musí zas odrážať to, ako produkuje vojnu. Vojna ako antivojna znamená, že v čoraz komplexnejšom svete sa vojna môže niekedy stať prostriedkom prevencie v snahe zabrániť väčšej a hroznejšej vojne.

Posun v teórii vojenstva od orientácie na *priestor* k orientácii na *čas* nastal v USA po debakli vo Vietname. Súvisí s prechodom od brutálnej sily k ekonomike, založenej na sile mozgu a teda aj k vojne, založenej na sile mozgu (brain-force war). Štatistiky sú neúprosné: od druhej svetovej vojny sme viedli 150–160 vojen, v ktorých zahynulo 7,2 milióna vojakov a pravdepodobne viac civilistov, lenže neevidovaných. Viedli sme priemerne tridsať vojen ročne a azda iba tri dni boli na svete úplne mierové (takže sme nedosiahli

ani štandard antických olympiád, kedy bol mier každé štyri roky — pozn. L. H.). Toffler odhaduje, že v budúcnosti by ľudia mohli viesť rádovo 50 až 100 vojnových konfliktov ročne, ale na inej kvalitatívnej úrovni než tie súčasné.

Z historického hľadiska pre obdobie prvej vlny boli charakteristické konflikty medzi vlastníkmi pôdy na jednej strane a priemyselníkmi a obchodníkmi na druhej strane; druhá industriálna vlna vyústila do expanzie národných trhov a ideológie nacionalizmu, ktorá je produktom priemyselnej revolúcie. V dôsledku toho sa centrum svetového mocenského systému sa začalo vzdŕaľovať od Otomanskej ríše a feudálneho cárskoho Ruska a sťahovať po priemyselnej Európe. Dnes žijeme podľa názoru amerického futurologa v *trojsektorovom svete*, pričom prvý sektor disponuje poľnohospodárskymi a surovinovými zdrojmi, druhý sektor lacnou pracovnou silou a masovou výrobou, zatiaľčo tretí sektor dominuje na základe nových spôsobov tvorby a využívania znalostí. Zaviesť novú civilizáciu a očakávať pokoj či mier je vrcholom strategickej naivity, lebo každá civilizácia má svoje vlastné strategické nároky, predovšetkým ekonomické, rovnako ako aj politické a vojenské. Tretí sektor predáva informácie a inovácie, manažment, kultúru a pop-kultúru, vysoké technológie, software, výchovu, výcvik, zdravotnícku starostlivosť, finančné a iné služby do celého sveta. Prirodzene, niektoré tieto služby sa môžu zmeniť na vojenskú pomoc, napríklad Kuvajtu a Saudskej Arábii. Prednosťou ekonomík Tretej vlny je rýchlosť, dokážu vyrábať rýchlejšie, lepšie a lacnejšie než krajiny lacnej práce. Toffler však upozorňuje, že znečistenie životného prostredia, choroby a migráciu obyvateľstva nemožno zastaviť. Krajiny Tretej vlny neprežijú, ak sa napríklad chudobní odhodlajú na ekologickú vojnu manipuláciou prostredia, ktorá poškodí každého. Napätie medzi civilizáciou Tretej vlny a dvoma predchádzajúcimi teda bude narastať. Nová civilizácia bude bojovať, aby presadila svoju globálnu nadvládu podobne ako civilizácia Druhej vlny bojovala vo vzťahu k prvej.

V trojsektorovom svete budú druhy vojny oveľa rozmanitejšie, čo bude komplikovať aj úsilie o udržanie mieru. Marx svojho času charakterizoval spôsoby výroby pre jednotlivé sociálno-ekonomické formácie, dnes sa dá uvažovať o odlišných *spôsoboch ničenia* vždy pre určitú danú civilizáciu.

Vo vojenstve ide o konflikt civilizácií a nie iba o konflikt kultúr, dôkazom je spôsob, ako koloniálne armády Druhej vlny postupovali proti civilizácii Prvej vlny. Do budúcnosti Toffler predpovedá veľa scenárov malých vojen, v ktorých sa uplatnia špeciálne sily a špeciálne operácie. Títo bojovníci sa približujú k bojovým kvalitám, aké sa žiadali v rámci prvej vlny: fyzická sila, citové väzby, individuálna iniciatíva, inteligencia a morálka, boj muža proti mužovi v nepriateľskom území, napríklad antiteroristické a antodrogové komandá. Odlíšny spôsob ničenia znamená aj tretiu vojenskú revolúciu v dejinách, ktorá bude najradikálnejšia. Ide vlastne o zásadnú premenu parametrov vedenia vojny t.j. *rozsahu, úmrtnosti a rýchlosti*. Prikladom sú čo do rozsahu lietadlá, rakety, satelity, čo do rýchlosti laser, aj krajné limity úmrtnosti boli dosiahnuté, veď len konvenčné zbrane sú sto tisíc ráz smrteľnejšie než na počiatku druhej svetovej vojny. Úplná vojenská revolúcia nastáva iba vtedy, keď nová rodíaca sa civilizácia vyzve starú, lebo keď sa spoločnosť transformuje, núti armádne zložky, aby sa zmenili súčasne na všetkých úrovniach, od technológie a kultúry až po organizáciu, stratégiu, taktiku, výcvik, doktrínu a logistiku. Tým sa síce transformuje vzťah vojenstva k ekonomike a spoločnosti, ale vojenská rovnováha na Zemi je zničená. Vojny vznikli až v lone agrárnej civilizácie, keď existoval nadprodukt, o ktorý sa oplatilo bojovať (násilie je staršieho dáta), čo urýchlilo vývoj štátu. Útočné vojny sa vtedy mohli viesť 40 dní ročne, lebo v ostatnom čase bolo treba obrábať pôdu. Masovú deštrukciu priniesla až Druhá vlna, vyhlásením Francúzskej revolúcie z roku 1793 bol po prvý raz celý národ vo vojne, ďalej nasledovala byrokratická organizácia a vojna na bežiacom páse. O prechode k vojne Tretej vlny uvádza autor zaujímavé podrobnosti: v roku 1973 zaviedli v USA nový armádny vzdelávací systém a novú doktrínu aktívnej obrany, založenú na predstave dlhých vzdialeností a veľkých rýchlostí; k najnovšej revízii metód vedenia vojny došlo v roku 1993 s dôrazom na *operácie iné než vojenské* ako sú pomoc pri katastrofách, udržiavanie mieru, situácia občianskej neposlušnosti, protidrogové aktivity a pod.

Prikladom uplatnenia odlišných stratégií je vojna v Perzskom zálive. Proti Iraku sa v skutočnosti viedli dve vojny: masová deštrukcia zbraňami druhej vlny spolu s útokom na strategické ciele, kedy dve percentá sily zasiahli 40

percent cieľov (vojna Tretej vlny, ktorej bol svet svedkom na obrazovkách CNN). V budúcich vojnách bude bojovať menej ľudí s intelektuálnou technológiou, bezmyšlienkovitý bojovník sa ocitne v postavení nekvalifikovaného pracovníka. Svet bude musieť čeliť diferencovaným hrozbám, nie jednej („riši zla“), počíta sa s tzv. konfliktami nízkej intenzity — etnické čistky, pohraničná agresia, terorizmus, zajatie rukojemníkov, pašovanie zbraní hromadného ničenia, krádeže potravín a liekov od humanitárnych organizácií, šírenie drog a pod. Tieto menej početné špeciálne vojenské jednotky budú používať nielen vlády, ale aj medzinárodné organizácie (OSN), lebo umožňujú vynaložiť menej nákladov na dosiahnutie cieľov operácie. Scenáre uvažujú aj o vojne vo vesmíre, ba dokonca v armádach dôjde k rozporu medzi vesmírnymi a pozemskými silami (space and non-space powers). Toffler napríklad kladie rečnickú otázku: čo by sa stalo, keby niekto zostrelil americkú, povedzme, špionážnu družicu? Zatiaľčo v ére studenej vojny bol nepriateľ známy, v budúcnosti často nebude možné odhaliť, kto sú nepriatelia, lebo títo budú početnejší a rozmanitejší rovnako ako metódy sabotáže resp. manipulácie nepriateľských satelitov a počítačových sietí. Napríklad riadené strely Tomahawk, keď už sú raz vypustené, neprijímajú príkazy, sú preprogramované správať sa nezávisle. Ide o tzv. *autonómne* alebo robotické zbrane, schopné sa učiť z vlastnej skúsenosti, ako sa vyrovnat' s neočakávanými situáciami. Ich výhodou je, že menej závisia na zraniteľnej komunikácii s veliteľským centrom, keďže dokážu samé vyhodnocovať dáta a prijímať rozhodnutia. Nielen do oblasti horroru a science-fiction patria zbrane, fungujúce na princípoch *genetického inžinierstva*. Môžu napríklad vyvolať superepidémiu; ak dokážeme identifikovať DNA variácie rasových a etnických skupín, vyrobíme zbraň, ktorá bude rasovo alebo národne špecifická (doslovne: zničí buď Švédov alebo Fínov); ďalšia možnosť je geneticky modifikovať vojakov na parahumánnych bojovníkov. Ničím novým nie sú ani ekologické zbrane: keď dal iracký diktátor zapáliť ropné polia, dopustil sa toho, čo Rimania v Kartágu. Ako je známe, vo vietnamskej vojne americká armáda použila defolianty. Dnes nám hrozia rafinovanejšie ekologické zbrane, schopné vyvolať zemetrasenie alebo výbuch sopky na diaľku prostredníctvom

elektromagnetických vln, zmeniť prúdenie vetra, vyslať geneticky modifikovaný hmyz na zničenie úrody, laserom vytvoriť umelú ozónovú diery nad nepriateľskou krajinou, meteorologická vojna povedzme o dážď alebo pokusy zámerne zmeniť podnebie. Veľmi aktuálne sú aj zbrane, ktoré nezabijajú a ponechávajú ľudí nažive, čím sa zásadne mení nielen vedenie vojny, ale aj diplomacie — nebude žiadny priestor medzi zlyhaním rokovaní a prvým výstrelom. Vo svete narastajúcich náboženských, rasových a regionálnych nepriateľstiev sú usmrcujúce zbrane kontraproduktívne, lebo posilňujú nenávisť. Otázne je, či nebude aj menej demokracie, hoci akceptovanie neusmrcujúcich zbraní nepochybne znamená menej zabíjania, keď štáty budú môcť svojich kritikov oslniť, oslepiť, dezorientovať a pod. Samozrejme, už v súčasnosti sa každá strana konfliktu snaží formovať akcie nepriateľa pôsobením na tok informácií a spravodajstva, resp. psychologickými operáciami pôsobiť na emócie, motívy, správanie ľudí. Budeme si musieť zvyknúť na nové termíny: infodoktrína, kybernetická vojna.

Tým, že vzniká nová vojenská znalostná stratégia, dochádza k zásadnému obratu, pokiaľ ide o pomer medzi vojenskou a civilnou technológiou. Na príklade druhej svetovej vojny a studenej vojny vidno, že inovácie z vojenskej oblasti sa neskôr uplatnili v civilnom sektore, zatiaľčo od počiatkov Tretej vlny je tomu presne naopak, z civilného štvrtého (informačného) sektoru sa špičkové výdobytky bezprostredne prenášajú do vojenského. Demilitarizácia (doslovne zcivilnenie) vojny znamená nie prekovanie mečov na pluhy, ale pluhov na meče, lebo armády sa budú pohybovať v mori civilnej technológie. V rámci tretej vlny dochádza k fúzii vojenských a nevojenských komerčných korporácií, starý vojensko-priemyselný komplex prerastá do nového *civilne-vojenského komplexu*. Navyše nie každá armáda dokáže kultúrne a politicky (keď abstrahujeme od techniky) využívať nový veliaci, kontrolný a komunikačný systém. V konflikte armád Tretej vlny vyhrávajú tí, čo sú najlepšie vycvičení, najrýchlejšie sa učia a najviac vedia, pričom znalosti nahrádzujú iné zdroje. Znalostná nadradenosť vyhráva vojny, lenže je krehká na rozdiel od početnej prevahy u klasických armád. Napríklad informačná vojna sa aj pri stonásobnej prevaha môže zvrtnúť, povedzme na ľži. Navyše znalosti sa

líšia od ostatných zdrojov, lebo sú neýčerpateľné, dajú sa používať súčasne a sú nelineárne: malý bit správnej informácie predstavuje obrovskú výhodu, ale jej absencia katastrofu. Všetky informačné systémy, aj vládne, sú v skutočnosti slabo chránené pred informačným terorom. Pojem *národnej bezpečnosti* sa rozširuje okrem vojenskej na ekonomickú, diplomatickú a ekologickú zložku. Americký futuroológ radí, že USA by mali svoje spravodajstvo a vojenské zložky využiť na pomoc svetu, pokiaľ ide o hlad, katastrofy a devastáciu životného prostredia, ktoré budú vťahovať obyvateľstvo do násilných konfliktov. Ďalším problémom sú tzv. globálni gladiátori Tretej vlny, teroristi, náboženský fundamentalisti, ale aj nadnárodné korporácie, ba dokonca mafie, ktoré si môžu zabezpečiť prístup k jadrovým zbraniam (dajú sa vraj nosiť na chrbte ako výstroj). Už dnes existujú vojenské jednotky mimo kontroly a kriminálne syndikáty. Toffler predstavuje projekt *Peace, Inc.* — ide o platených dobrovoľníkov, ktorí by vykonávali neortodoxné mierové operácie. Doporučuje, aby USA využili svoju mohutnú vojenskú a digitálnu moc na poskytnutie informačných technológií tretiemu svetu, čím by ho začlenili do globálnej komunity. Totiž široký prístup k informáciám a komunikáciám je predpokladom ekonomického rozvoja, pričom chudoba nie je priateľom mieru.

V rámci erupcie novej civilizácie na planéte rozhodovať v globálnom meradle budú nadnárodné spoločnosti a regionálne vlády; Toffler uvažuje o tzv. jemne ohraničenom post-národnom štáte, ktorých možno bude päť tisíc. Nový komplexný globálny systém budú tvoriť regióny, globálne korporácie, globálne náboženstvá, mimovládne organizácie a politické hnutia s diferencovanými záujmami. V súčasnosti sa rodí veľmi podivný svet, kedy najmocnejšie krajiny sú najviac spútané externými záväzkami. Najmocnejšími sú vraj najmenší, pretože sú menej závislí na putách zvonku. Majú síce menej zdrojov, ale môžu ich slobodnejšie využívať. Najmocnejší sú preto najmenej slobodní, lebo musia udržiavať vysokú vzájomnú závislosť (interdependenciu) vzťahov s vonkajším svetom, aby permanentne udržiavali svoje vyspelé hospodárstva. Toffler hovorí o konci rovnováhy, nie o konci dejín. S odvolaním na prigoginovskú termodynamiku poukazuje na zdroje

d'alsej nestability v podobe pozitívnej spätnej väzby, ako sú etnická pomsta a vojna: ich výsledkom môže byť buď totálna dezorganizácia alebo reorganizácia na vyššej úrovni. Nenastane stabilný *nový svetový poriadok*, lebo v kritickom momente systém nekoná racionálne a budúcnosť sa nedá predvídať. Napriek tomu však prežívame fantastický okamih ľudských dejín, obdobie pozitívnej humanistickej zmeny...⁷

Namiesto záveru

Pravdepodobne možno v Tofflerových prácach nájsť nielen naplnenie ním definovanej pozície sociálneho kritika, lež jemný nádech technokratického optimizmu. Ide o to, správne využiť historickú šancu, ktorú Tretia vlna ponúka. Dnes je však aj medzi futurológmi rozšírenejší skôr pesimizmus, varovné či katastrofické prognózy hrozia stať sa realitou. V každom prípade však, a to jedna z mála vecí, na ktorých sa zhodnú, naša civilizácia sa nachádza v bode obratu, ktorý sa vymedzuje polstoročím 1975–2025. Slovom filozofa: „Takže naše civilizácie ví, že její principy jsou v úpadku, rozplynuli se a proto pochybuje o sobě samé. Avšak nezdá se, že nějaká civilizace by zemřela, a sice totální smrtí, na záchvat pochybnosti. Zdá se mi vhodnější připomenout, že civilizace zahynuly z opačného důvodu, že jejich názory skameněly nebo zesklerotičtěly. To, co se děje, jasně znamená, že formy dosud pěstované naší civilizací — anebo přesněji řečeno Západem — jsou vyčerpány a vysíleny, ale právě proto se naše civilizace cítí být podnícena a zavázána vynalézt formy radikálně nové.“⁸

(Túto prednášku venujem k životnému jubileu vzácneho priateľa a spolupracovníka prof. Josefa Šmajsa, ktorý tým potvrdil známy výrok o Minervinej sove...)

⁷ Alvin and Heidi Toffler: *War and Anti-War. Survival at the Dawn of the 21st Century*. A Warner Book, 1993.

⁸ J.Ortega y Gasset: *Evropa a idca Národa*. Praha 1993, s. 125.